

YAPONİYADA MÜHARİBƏDƏN SONRAKI “SIÇRAYIŞLI İNKİŞAF”IN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

ZÜMRÜD HÜSEYNOVA

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, doktorant*

E-mail: zumrud.huseynova2023@gmail.com

Giriş

Post-müharibə dövründə modernləşmə prosesi tədrici islahatlarla müşayiət olunan bir mərhələdir. Müharibə elə bir sosial və siyasi hadisədir ki, burada ədalətli və qalib tərəfin də itkiləri qaçılmazdır. Müəyyən mənada müharibə inqilabi xüsusiyyətə malikdir, belə ki, mövcud olanlar tamamilə dağıdılır və post-müharibə dövründə bir çox hallarda bərpa deyil, quruculuq prosesinə başlanılmalı olur. Post-müharibə dövründə quruculuq və ya modernləşmə mərhələsi müharibədən əvvəlki təsərrüfatın və infrastrukturun təkrarlanması deyil, gələcək yönümlü, daha innovativ inkişafı nəzərdə tutur. Sosial tarixi təcrübə bir çox ölkələrin post-müharibə dövrü modernləşməsi və böyük nailiyyətlər əldə etdiyini sübut edir. Post-müharibə dövründə uğurlu modernləşmə siyasəti reallaşdıran və model təqdim edən ölkələr sırasında dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən olan Yaponiyanın təcrübəsi xüsusi maraq kəsb edir. Belə ki, Yaponiya tamamilə dağıdılmış ərazilərdə innovativ inkişaf texnologiyalarının tətbiqi sayəsində qısa zaman müddətində böyük nailiyyətlər əldə etmişdir.

Müharibədən sonra Yaponiyada modernləşmənin inkişaf tarixi

II Dünya müharibəsindən sonra Yaponiya xalqı sosial məhrumiyyətlərlə yanaşı ideoloji cəhətdən də çaşqınlıq və təşviş içində idilər. Onların Yaponiyanın ilahi üstünlüyünə və məğlubedilməzliyinə olan inanmaları ciddi şəkildə sarsıdılmışdı. Yaponiyada müharibə bitdikdən sonra, 1946-cı ildə sosial çatışmazlıqlarla bağlı yaşayış ən aşağı səviyyədə idi. “Qida qıtlığı əhalinin aclıqdan ölməsi təhlükəsini yaratmışdı..., işsizlik ciddi problemə çevrilmişdi. İşsizliyin 10 milyona çatacağı gözlənilirdi. Bununla belə, nə kütləvi aclıq, nə də kütləvi işsizlik baş vermədi, ...əhalinin kənd təsərrüfatı ilə məşğul olması ...müvəqqəti iş yerləri və qida mübadiləsi mexanizmini təmin etmiş oldu” [1, s 119].

Post-müharibə dövründə modernləşmənin ilkin mərhələsi (1945-1970-ci illər) çox ağır və ən uzun mərhələni əhatə edir. Birinci mərhələdə Yaponiya Şimali Amerika və Avropa ölkələrinin inkişaf xüsusiyyətlərini

mənimsəyərək daha uğurlu nəticələrə nail olmağa hədəflənmişdi. Qeyd edilməlidir ki, Yaponiyaya xas korporativizm ənənələri məqsədlərə çatmanın başlıca amili oldu.

İlkin mərhələdə Yaponiya dövləti modernləşmənin hüquqi əsaslarını möhkəmləndirməyə başladı. 1945-ci ilin oktyabrından 1946-cı ilin mayına qədər Şidehara hökuməti qadınların hüquqlarını qəbul etməli və “iqtisadi sistemin demokratikləşdirilməsi” ilə bağlı daha açıq və barışdırıcı yanaşmaları təşviq etməli olan iqtisadi bərpaya imkan verməli idi. Şideharanın “senso naki sekai” (“müharibəsiz dünya”) fəlsəfəsi təkcə siyasi deyil, həm də sosial iqtisadi modernləşməni nəzərdə tuturdu.

XX əsrin 40-cı illərində hökumət inflyasiyadan çıxmaq üçün sabitləşdirmə və yenidənqurma layihəsini reallaşdırmağa başladı. Yaponiyada bu layihəni həyata keçirmək üçün 1949-cu ildə modernləşməyə yönəlmiş doqquz bəndlik Dodge Line planı qəbul edildi. “Məqsəd Yaponiyanın müharibədən sonrakı iqtisadi mövqeyini unikal vəziyyətdə qurmaq idi” [2, s 6]. Beləliklə, Yaponiya dövləti tərəfindən iqtisadi planlaşdırma müharibədən sonra 1949-cu ilə qədər davam etdirildi. Böhran vəziyyətində iqtisadi nəzarət iflic olmuş özəl sektorun fəaliyyətini əvəz etmiş oldu. Müharibə dövründə olduğu kimi, ehtiyaclar paylanmağa davam etdi və hökumət istehsal və giriş materiallarının tədarükünə rəhbərlik edirdi. Qiymətlərə dövlət nəzarəti ciddi idi, subsidiyalar verilirdi və iqtisadiyyat hələ də sərt şəkildə tənzimlənirdi. Fiskal kəsirin monetizasiyası nəticəsində 1946-cı ildə ölkədə inflyasiya pik həddinə çatdı. Belə bir şəraitdə Yaponiyada islahatlar prosesi başlandı. Bu prosesdə ilk məqsəd Yaponiyanın demilitarizasiyası və demokratikləşdirilməsi idi. General MacArthurdan Yaponiyanın iqtisadi bərpasını təşviq etmək tələb olunmadı. “Soyuq müharibə”nin dərinləşməsi və Asiyada bambuk pərdəsinin yaranması artıq 1947-ci ildə başlamışdı və Amerika Yaponiyanın işğalı siyasətini iqtisadi yenidənqurma və Sakit okeanda sənaye gücünün qurulmasını təşviq etmək siyasətinə dəyişdi.

“Bu dövrdə Yaponiyada üç böyük iqtisadi islahatlar – torpaq islahatı, zaibatsunun (ailə əsaslı, böyük

sənaye və maliyyə şirkətləri) ləğvi və əmək islahatı ilə bağlı idi” [3, s 4-8]. Torpaq islahatı çərçivəsində torpaqdan istifadə etməyən ev sahiblərinin bütün əkin sahələri və müəyyən həddən yuxarı olan təsərrüfat sahələri müsadirə edildi və faktiki əkinçilərə satıldı. Zaibatsu dağılması nəticəsində qrup şirkətləri ayrı-ayrı qurumlara bölündü. Əmək islahatları – yeni əmək qanunlarının qəbulu, həmkarlar ittifaqlarının təşkili, kollektiv sövdələşmələr və əsas iş şəraiti ilə bağlı hüquqlara zəmanət verilməsini nəzərdə tuturdu.

Yapon möcüzəsinin doğuşu

XX əsrin 40-cı illərinin sonlarına doğru ölkədə şəhər həyatı canlanmağa başladı. Yoxsulluğun 1950-ci illərə qədər davam etməsi cəmiyyətdə məyusluğun artmasına gətirsə də, 1950-53-cü illərdən etibarən Yaponiyada maddi həyat inkişafa başladı. Cənubi və Şimali Koreya dövlətləri arasında 1950-1953-cü illər müharibəsi səbəbindən Yapon mallarına və xidmətlərinə tələbat genişləndi. 1957-1960-cı illərdə Yaponiyanın iqtisadiyyatı müharibədən əvvəlki səviyyəyə çatdı. 1960-cı illərdə Yaponiyanın artım tempi intensivləşdi və Yaponiya iqtisadiyyatı dünyanın ən böyük iqtisadiyyatlarından birinə çevrildi.

Bu dövrdə Yaponiyanın sosial iqtisadi inkişafına ABŞ nəzarət edirdi. Yaponiya ilə ABŞ arasındakı ticarət münaqişələri 1930-cu illərə – yapon tekstil məhsullarının ABŞ-a ixracının artmasının haqsız rəqabət ittihamlarına səbəb olduğu vaxta təsadüf edir və iki dövlət arasındakı bütün münaqişələr Yaponiyadan ABŞ bazarına idxalın artması ilə bağlı olub. Birləşmiş Ştatlarla müharibədən sonrakı ticarət münaqişələri 1950-ci illərin ortalarında Yapon pambıq tekstil idxalının artması ilə başladı. ABŞ hökuməti idxal kvotaları tətbiq etmək kimi birtərəfli tədbirlər görmək əvəzinə, Yaponiyadan ixracına məhdudiyyət qoymağı xahiş etdi. Bu, könüllü ixrac məhdudiyyətlərinin uzun tarixinin başlanğıcı idi. 1950-ci illərin sonu və 1980-ci illərin əvvəlləri arasında Yaponiya və ABŞ hökumətləri 1970-ci ildə Yaponiya-ABŞ Tekstil Sazişləri və 1977-ci ildə rəngli televizorlar üzrə nizamlı marketinq sazişi də daxil olmaqla, ixracın məhdudlaşdırılmasına dair bir sıra rəsmi razılaşmalar əldə etdilər. “Bu razılaşmaların məqsədi Yaponiya ixracının artması nəticəsində yaranan ticarət münaqişələrini həll etmək idi”.[4]

Ümumiyyətlə, lap ilk dövrlərdən ABŞ Yaponiyaya öz müstəmləkəsinə çevirməyə və burada Amerika nümunəsinə uyğun inkişaf modeli qurmağa çalışırdı. Lakin Şərqi – Qərbi qarşıdurmasında Şərqi ənənələri üstün gəldi və Yaponiya iqtisadiyyatı yerli ənənələr

üzərində modernləşmə prosesi keçmiş oldu. Məhz bu sıçrayışlı inkişaf Yaponiya modelinin formalaşmasına əsas oldu. Mitsui, Mitsubishi, Fudzi, Sanva və Da-yiti kimi ailə şirkətlərinin inkişafı və ABŞ sərmayələri Yaponiyanın böhranlı vəziyyətdən çıxmasına və hətta qısa bir zamanda inkişafa nail olmasına gətirib çıxardı.

Post-müharibə dövründə Yaponiyada modernləşmənin əsas göstəricisi kimi dövlət idarəçiliyində edilən dəyişikliklərlə yanaşı sosial islahatların keçirilməsinə də başlandı.

Sosial islahatlar çərçivəsində təhsil sahəsində həyata keçirilən fəaliyyət mexanizmləri diqqət çəkir. Yaponiyada İkinci Dünya Müharibəsindən sonra icbari təhsilin genişləndirilməsi və orta məktəbə və universitetlərə qəbul nisbətlərinin artmasının müharibədən sonrakı dövrdə iqtisadi artıma töhfə verdiyi güman edilir. Müharibədən sonrakı ilk dövrlərdə iqtisadi və sosial inkişafın tələblərini ödəmək üçün təhsil sistemləri tez-tez dəyişdirilirdi. Orta təhsil müəssisələri orta məktəb, qız liseyi, peşə məktəbi, peşə əlavə məktəbi və normal məktəbdən ibarət idi. Ali təhsil ixtisas məktəbi, ali məktəb, universitet və ali normal məktəbdən ibarət idi. Bundan başqa, orta və ali məktəblərdə çoxlu hazırlıq və xüsusi kurslar fəaliyyət göstərirdi.

Göründüyü kimi, müasir Yaponiya inkişaf etmiş ölkələr qrupuna daxil olmaq üçün çox uzun bir post-müharibə prosesi – əsaslı islahatlar dövrü keçmişdir. Yaponiyanın post-müharibə dövründə modernləşmə modeli bir çox dünya dövlətləri üçün əhəmiyyətli təcrübədir.

M.E.Porterə görə, müharibədən sonra Yaponiyanın modernləşməsi prosesi və özünəxas dövlət modelinin üstünlüyü aşağıdakılarla bağlı olmuşdur:

1. “sabit bürokratiya və aktiv mərkəzi hökumət;
2. körpə sənayeləri və yüksək xarici fayda verən sənayeləri qorumaq üçün birbaşa xarici investisiyalara məhdudlaşdırmaq;
3. həddindən artıq rəqabəti və potensialı minimuma endirmək üçün antiinhisar tətbiqini zəiflətmək;
4. Milli aparıcı şirkətlərin yaradılması, iqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün prioritet sahələrin hədəflənməsi;
5. Dövlət tərəfindən idarə olunan sənayenin yenidən qurulması;
6. Kartellərin rəsmi məhdudlaşdırılması ilə sənayenin qorunub saxlanması;
7. Çətinlikdə olan şirkətləri xilas etmək, iqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün prioritet sənayeləri hədəfləmək;

8. İxracın aqressiv təşviqi;
9. İntensiv rəhbərlik, təsdiq tələbi və lisenziya tətbiqi;
10. Daxili bazarın intensiv qorunması və yerli firmaların seçilmiş sənaye sahələrində xarici rəqiblərə çatmasına imkan verən sağlam makroiqtisadi siyasət” [5,s 12].

Yaponiyada iqtisadiyyatın inkişaf göstəriciləri ölkədə kənd və sənaye təsərrüfatlarının yüksəlişində fərqli göstəricilər təqdim edir. Statistika kənd təsərrüfatının kiçildiyini deməyə əsas verir. Tədqiqatlar göstərir ki, 1952-1973-cü illər arasında əhalinin say göstəricilərindəki dəyişikliklər, yəni əhalinin sayının azalması kənd təsərrüfatının zəifləməsinə birbaşa təsir göstərən amil olmuşdur.

Xüsusilə də 1970-ci illər Yaponiya üçün əhəmiyyətli iqtisadi, sosial və mədəni dəyişikliklərlə bağlı transformasiya dövrü idi. Bu dövrdə Yaponiyanın “iqtisadi möcüzəsi”nin – yüksək artım tempi mərhələsinin – başa çatması və daha sabitləşmiş Yaponiya iqtisadiyyatına keçidi ilə əlamətdar olmuşdur. Məhz bu dövrdə Yaponiyada demokratik idarəçilik və bazar iqtisadiyyatı formalaşmış oldu.

“Elektronika sənayesinin inkişafı sayəsində 1952-ci ildən 1973-cü ilə qədər yaponların sosial həyatında iki böyük dəyişiklik baş verdi. Birincisi, yapon əhalisinin statistik göstəricilərini sabitləşdirən doğum nisbətinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması idi. İkincisi, əhalinin kənddən şəhər mərkəzlərinə köçməsi idi. Doğuşa nəzarətlə yanaşı, daha yüksək təhsilli əhali, təhsil və məşğulluq lehinə nikahın təxirə salınması və erkən yetkinlik dövründə daha çox müstəqillik istəyi kimi amillər istehsalatın inkişaf göstəricilərinin dəyişməsinə kömək etdi. Yapon cütlüklər inanırdılar ki, daha az uşaq sahibi olmaq onların iqtisadi maraqlarına uyğundur. Bu dövrdə əhali artımının azalmasına baxmayaraq, Yaponiya dünyanın ən sıx məskunlaşdığı ölkələrindən biri olaraq qaldı” [6,].

Beləliklə, XX əsrin 50 – 70-ci illəri Yaponiyada elm və texnikanın yeni istiqamətli inkişafı mərhələsi kimi sosial həyata əsaslı təsir etmişdir. Məhz bu dövrdə televiziyanın meydana çıxması və ideoloji vasitəyə çevrilməsi şəhər və kənd əhalisinin dünyagörüşlərinin yaxınlaşmasına, Qərb mədəniyyətinin Yaponiyaya daxil olmasına və kütlə mədəniyyətinin formalaşmasına təsir etmiş oldu. Qərb mədəniyyəti yapon ailə modelinə də əsaslı təsir edə bildi. Yapon qadınlar patriarxal ailə münasibətlərinə etiraz olaraq təhsil almağa, işləməyə, daha yaxşı yaşamağa, daha az övlad dünyaya gətirməyə, bir sözlə, modernləşməyə çalışırdılar. Şəhərlərin kəndlərə köçürülməsi prosesi eqalitar ailə formasının genişlənməsinə, o

cümlədən yaponların özünü təyin etməsində dəyişikliklərə səbəb oldu.

Əhalinin artımı azaldıqca və iqtisadiyyat genişləndikcə, Yaponiya əhalisi kənd təsərrüfatından uzaqlaşaraq şəhərlərə axın etdilər. Yaponiyada bu dövrdə daxili miqrasiyanın və ya urbanizasiyanın genişlənməsinin nəticəsi olaraq demoqrafik göstəricilərdə əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, əgər kənd sakinləri 1945-ci ilə qədər ölkə əhalisinin təxminən 50 faizini təşkil edirdilərsə, 1970-ci ildə bu göstərici 20 faizdən də aşağı olmuşdur. Bu proses həm kənd, həm də şəhər həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb oldu. Sənaye maqnatları mərkəzi şəhərlərdən kənar regionlarda fabrik və zavodlar inşa etməyə başladılar. Bu deurbanizasiyaya gətirdi, həmçinin kəndin sosial infrastrukturunda əsaslı dəyişikliklərlə sonlandı, məşğulluq problemi həll edilmiş oldu. Yaponiya kəndləri şəhər siması və infrastrukturunu əxz etmiş oldu. Kənd təsərrüfatı mexanikləşdi və kommersiyalaşdırıldı. Yaponiya kəndlərində sərt örtüklü yollar çəkildi, beton məktəblər, fabrikələr tikildi, kəndli arabalarını avtomobillər və köhnəlməyən samandan tikilmiş evləri təsərrüfat avadanlığı üçün satış məntəqələri əvəz etdi.

Beləliklə, deyə bilərik ki, müharibədən sonrakı dövrdə Yaponiya – 1945-ci ildə hərbi məğlubiyyətin xarabalıqlarından qurtulmaqdan tutmuş 1968-ci ilə qədər özünü dünyanın ikinci ən böyük iqtisadiyyatına çevirənə qədər – istənilən müasir cəmiyyətin ən radikal sosial və iqtisadi transformasiyalarından bəzilərini yaşamışdır.

Yaponiya iqtisadiyyatının yenidən qurulması və canlandırılmasının mərkəzində və dövlətin sosial-iqtisadi gündəliyində sürətli modernləşmə siyasəti dayanırdı. Sosial-iqtisadi dəyişikliklər və yapon iqtisadiyyatının yenidən qurulması strategiyası müharibədən sonrakı yapon cəmiyyətinin əsas kursunu səciyyələndirən başlıca element, “modernləşmə”nin “qərbəlmə” ilə eyniləşdirilməsi, qərbin “qabaqcıl” dövlətlərini ötüb keçmək üçün göstərilən səylər təşkil edirdi. Yaponiyanın inkişafında maraqlı olan ABŞ burada öz mədəniyyətini, iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini və siyasi idarəçilik formasını yaymaq və möhkəmləndirmək niyyətində idi.

“Bu dövrdə makroiqtisadi sahədə əsas maneə sərmayə çatışmazlığı idi. Hökumət sürətli iqtisadi inkişaf üçün vəsaitləri əsas sənaye sahələrinə yönəldən sistem yaratdı. Mikroiqtisadi cəbhədə “Yapon tərzi bazar sistemi” – iqtisadi agentlər arasında uzunmüddətli əlaqələrin qurulmasını vurğulayan sistem formalaşdı. Bu sistem uzunmüddətli məşğulluq, müəssisələr və digər maliyyə institutları ilə qarşılıq-

lı səhmlərə əsaslanan korporativ idarəetmə və bank sistemi üzərində qurulmuşdu və Yaponiyanın sənayeləşmiş iqtisadiyyatlarla “yaxalanmasında” mühüm rol oynayırdı” [7].

Belə qənaətə gəlmək olar ki, müharibədən sonrakı islahatlar Yaponiyanın tarixi inkişafında taleyüklü rol oynamışdır. Yaponiya iqtisadiyyatının uğurlu modernləşməsi onun özünəxas, ənənələrə istinad edən inkişaf siyasətilə əlaqəli idi. Yaponiya iqtisadi inkişaf modelinin başlıca amilləri milli maraqlara uyğun makroiqtisadi sabitlik, insan resurslarının inkişafı və sosial iqtisadi infrastrukturun qurulması ilə bağlı olmuşdur.

Sosial və iqtisadi həyatda baş verən irəliləyişlər bu dövrün “yapon möcüzəsi” adlandırılmasına səbəb olmuşdur. Lakin Yaponiya iqtisadiyyatının sürətli inkişafı XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq zəifləməyə başladı.

XX əsrin 80-ci illərinin sonlarına doğru Yaponiyanın inkişafında davamlı sabitlik izlənilirdi. Bu proses, ilk növbədə, qeyd edilən dövrdə qlobal inflyasiya prosesi ilə bağlı olmuşdur və Yaponiyanın iqtisadi bağlılığı olan ölkələrin və ilk növbədə ABŞ-ın iqtisadi vəziyyətindəki dəyişikliklər Yaponiyaya təsirsiz ötürmüşdü.

1990-cı illərin əvvəllərində köpüklü iqtisadiyyatın partlamasından əvvəl Yaponiya gözəçarpan iqtisadi nailiyyəti və iqtisadi inkişafa unikal yanaşması ilə Şərqi Asiyada iqtisadi lider idi. Xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, Yapon iqtisadiyyatının möcüzəsi ilk növbədə sosial kapitalın davamlı inkişafı problemi ilə sıx şəkildə bağlıdır. Putnam və Fukuyamanın sosial kapital ilə bağlı irəli sürdükləri nəzəriyyələr yapon cəmiyyətinin inkişaf xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılmasına imkan yaradır.

Putnam (1993) tərəfindən irəli sürülən nəzəriyyəyə əsasən sosial kapital demokratiyanın inkişafına və fəaliyyətinə imkan verir. Fukuyama (1995) tərəfindən irəli sürülən konsepsiya isə sosial kapitalın inkişafının rifah yaratmağa imkan verir.

XX əsrin 90-cı illərində iqtisadiyyatda müxtəlif sosial inkişaf modellərinin yerli şəraitə uyğunlaşdırılaraq tətbiqi prosesi Yaponiya hökumətinin nəzarəti altında reallaşdırılırdı.

1970 – 80-ci illərdə Yaponiyanın gəliri ABŞ-nin gəlirindən yüksək olsa da yapon xalqı 1990-cı illərdə amerikalılardan daha yüksək yaşayış səviyyəsinə malik deyildi. Bu həm də XX əsrin 90-cı illərində SSRİ-nin dağılması və qlobal böhran prosesi ilə bağlı olmuşdur.

XXI əsr – Yaponiyada yenidən sıçrayışlı inkişaf mümkündürmü?

Ümumiyyətlə XX əsrin 90-cı illəri Yaponiya tarixində itirilmiş onillik kimi səciyyələndirilir. Belə ki, 1990 – 2000-ci illərdə ölkənin məruz qaldığı qloballaşma prosesi yapon milli şüurunun sosial-mədəni böhranı haqqında fikirlərin formalaşmasına əsas oldu. Həmin dövrdə Yaponiya Qərb meyillərini kənarlaşdırmadan ənənəvi dəyərlərə sadiqlik yolunu seçdi. Bu, Meydzi hökuməti dövründə keçirilən islahatları xatırladırdı, belə ki, proses bir tərəfdən yerli adət-ənənələrin qorunub saxlanması, digər tərəfdən isə açıq cəmiyyət olaraq, fikir plüralizminin qəbul edilməsi və qərb dünyagörüşünün təsdiq edilməsi xüsusiyyətinə malik idi. ““Üçüncü transformasiya” dövrü kimi səciyyələnən bu mərhələdə yapon cəmiyyəti postmodern xüsusiyyətlər əxz etməyə, post-qeyri-klassik cəmiyyətin yeni riskləri ilə üzləşməyə, təhrif olunmuş siyasi məlumatların müştərisinə, tənqidləyicisinə və istehlakçısına çevrilməyə başladı” [8, s 145-158].

XX əsrin 90-cı illərində həddindən artıq investisiyalar, həddindən artıq məşğulluq, həddən artıq kreditləşmə və həddindən artıq borclanma problemləri kreditlərin artmasına səbəb olmuşdu. Düzəlişin gecikməsi uzunmüddətli durğunluq, davamlı deflyasiya və maliyyə böhranları ilə nəticələndi. Bu da öz növbəsində yapon dövlətinin daxili borcunun həddindən artıq artmasına səbəb oldu.

1990-cı illərdə köpük iqtisadiyyatının partlaması nəticəsində tənəzzülə uğrayan Yaponiya iqtisadiyyatında aktivlərin yenidən bölüşdürülməsi və rəqabətin zəiflədilməsi ilə bağlı keçirilən islahatların əsas mövzusu “sosial-demokratiya ilə vida” idi. Təbii ki, Yaponiyada sosial-demokratiya “imitasiya” xüsusiyyətinə malik kvazi-sosial demokratiya idi. Yaponiyada rifah və sosial təminat proqramlarına ayrılan milli büdcənin faizi Avropa ölkələri ilə müqayisədə aşağı idi. Ölkədə işçi qüvvəsi kimi qadınların dəstəklənməsi siyasəti də çox zəif olmuşdur. Post-müharibə dövründə Yaponiyada sabit məşğulluğun təmin edilməsi cəhdləri uğurla nəticələndi.

XXI əsrin əvvəllərində Yaponiya həm daxili, həm də xarici mühitdə müxtəlif aspektlərdə bir sıra mühüm problemlərlə üzləşdi. Bu çətin məsələləri həll etmək üçün Abe administrasiyası əhatəli və mürəkkəb iqtisadi plana, yəni “Böyümə strategiyası”na start vermişdir. Bu strategiyada ölkənin bütövlükdə inkişafı başlıca məqsəd olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, regional qeyri-bərabərliyin sosial-iqtisadi nəticələri XXI əsrin ilk onilliklərində Yaponiyanın

ciddi inkişaf problemlərindən biri olaraq nəzərə çarpmaqdadır. Regional iqtisadi siyasətdə müəyyən uğurlara baxmayaraq, ərazi iqtisadi proporsiyalarının əsas kəmiyyət göstəriciləri son 30 ildə az dəyişmişdir. Yaponiyada əhali sıxlığı problemi aktual olaraq qalır.

XXI əsr Yaponiyada əhalinin say artımının aşağı düşməsi belə yaşayışla bağlı sıxlıq problemini həll edə bilməmişdir. 2005-ci il Yaponiya əhalisinin inkişafında dönüş nöqtəsidir. “2005-ci ildə Yaponiya mənfə əhali artımı dövrünə qədəm qoymuşdur. Onun 2004-cü ildəki zirvəsindən (127,768 milyon) 2025-ci ilə qədər 119,270 milyona, 2050-ci ilə qədər isə 95,152 milyona düşəcəyi proqnozlaşdırılır. Yaponiya əhalisinin azalması ilə yanaşı, həm də sürətli qocalma prosesi ilə üzləşir. Yaşlılıqdan asılılıq əmsalının, yəni 65 yaş və yuxarı əhalinin əmək qabiliyyətli əhalinin nisbətində (15-64 yaş) nisbətində 2005-ci ildəki 30,5 faizdən 2025-ci ilə qədər 51,2 faizə yüksələcəyi proqnozlaşdırılır. 2050-ci ilə qədər 76,4 faiz. Əhalinin qocalması və kiçilməsinin xüsusilə ölkənin sosial təminat sistemində təsiri çox böyük olacaq”. [9]

Demografik dəyişikliklərin iqtisadiyyata təsiri imkanlarını nəzərə alaraq Yaponiya hökuməti 1990-cı illərdən başlayaraq sosial kapitalın inkişafının başlıca istiqaməti kimi fasiləsiz təhsil alma siyasətini reallaşdırmağa başlamışdır. Həqiqətən fasiləsiz təhsil siyasəti yapon cəmiyyətinin və iqtisadiyyatının yeni istiqamətli inkişafına səbəb olmuşdur. Bu siyasətdə əhalinin qocalmasının tənzimlənməsi mexanizmi kimi pensiya yaşı, əmək qabiliyyəti, əhalinin ərazi üzrə paylanması məsələlərinə xüsusi diqqət ayrılmışdır.

Yaponiyanın faktiki olaraq milli ərazinin hərtərəfli inkişafı üçün növbəti, altıncı plan olan Milli Məkan Strategiyasında (2008) və bu sənədin 2015-ci ildə yenilənmiş variantında - növbəti onilliklər üçün regional siyasətin istiqamətlərini özündə əks etdirən Yeni Milli Məkan Strategiyasında və 2050-ci ilə qədər regional inkişafın “uzunmüddətli, hərtərəfli baxışı” regional planlaşdırmanın və regional siyasətin məqsəd və prinsipləri təqdim edilmişdir.

Qloballaşma və Yaponiyanın dünya bazarındakı mövqeyinin dəyişməsi, Asiya bazarlarında rəqabət mövqelərinin qismən itirilməsi və xarici investisiyalar üçün “beynəlxalq” şəhərlər arasında artan rəqabət Yaponiyada xüsusi aktuallığa malik problem kimi müəyyənləşdirilmişdir. Digər tərəfdən Yaponiya əhalisinin əvvəlcədən gözləniləndən daha yüksək sürətlə azalması, insanların həyat tərzində və dəyərlər sistemində baş verən dəyişikliklər, həmçinin sabitlik, təhlükəsizlik, əlverişli ekoloji şərait, cəlbədiciləndirici və şaxələndirmə kimi komponentlərin artan

əhəmiyyəti Yaponiyanın yeni inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirməsinə səbəb olmuşdur. Yaponiyanın “XXI əsrin yeni məkan inkişafı strategiyası” optimallaşdırma əsasında bütün yaşayış məntəqələrinin sakinləri üçün sosial xidmətlərin əlçatanlığının təmin edilməsini nəzərdə tutan çoxsəviyyəli “yığcam və şəbəkələşmiş ərazi strukturu”nun, “ekosistemlərinin”, “yeni şəhər özəyinin” və ya sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və ya yenisi ilə əvəz edilməsi ideyasına əsaslanır. İqtisadi artımın təmin edilməsi, sənayedə əmək məhsuldarlığının artırılması, regional resurslar və regionlararası əməkdaşlıq vasitəsilə innovasiyaların yaradılması, qadınların və yaşlı insanların işdə və ictimai həyatda iştirakının artırılması, müasir smart texnologiyalardan istifadə və iqtisadiyyat formatlarının paylaşılması Yaponiyanın yeni dövrdə inkişafı strategiyasının başlıca məqsədləri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

XXI əsrdə Yaponiyanın başlıca problemlərindən olan regionların inkişafı və demografik yaşlanmanın qarşısının alınması məsələsilə bağlı bu Strategiyada həm də ölkənin kompakt sosial inkişafı ilkin hədəflərdən birini təşkil edir.

Beləliklə, Yaponiya iqtisadiyyatının iki əsrin qovşağında keçdiyi iqtisadi inkişaf yolunu aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar.

Post-müharibə dövründə Yaponiya iqtisadiyyatının modernləşməsi və makroiqtisadi inkişaf prosesini ümumiləşdirərək aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

I Mərhələ: Müharibədən sonrakı Yenidənqurma və Çatmaq (1945 - 1970). İkinci Dünya müharibəsindən sonra iqtisadi inkişafın I mərhələsi 1945-ci ildən 1960-cı illərə qədər davam etmişdir.

II Mərhələ: Keçid dövrü və “Köpüklü iqtisadiyyat” (1970-ci illərin əvvəlləri - 1980-ci illərin sonu). Bu dövrdə Yaponiya iqtisadiyyatı dünyanın digər sənaye iqtisadiyyatları ilə ayaqlaşaraq, ümumi məqsədə nail oldu.

III Mərhələ. İtirilmiş onillik və sonrası (1990-cı illər və sonrakı illər). XX əsrin 90-cı illərində Yaponiya iqtisadiyyatı “köpük” partlamasının nəticələri ilə mübarizə aparırdı”. [10]

Müharibədən sonrakı Yaponiya iqtisadiyyatında 1970-ci illərdə iki neft şokunun yaşanmasına baxmayaraq sürətlə inkişafın olması, hər kəsin orta sınıfa aid olduğunu hiss etdiyi bir cəmiyyətin yaranması, dövlət sərmayələri şəklində davamlı dövlət müdaxiləsinə məruz qalma kimi bəzi xüsusiyyətləri vardır ki, yekdilliklə qəbul edilir.

Hazırda Çinin yüksəlişi Yaponiyanın Şərqi Asiyada iqtisadi möcüzə və model kimi keçmiş şöhrətini

kölgədə qoysa da, Yaponiyanın inkişafa əsaslanan dövlət idarəçiliyi modeli müxtəlif aspektlərdən aktual və əhəmiyyətli olaraq qalmaqdadır və həm siyasi, həm də akademik dairələrdə təqlid və müzakirə olunması davam etdirilməkdədir.

Nəticə

Yaponiya dövlətinin post-müharibə dövründə modernləşməsi istiqamətləri xüsusi bir yapon modelinin yaranması ilə nəticələnmiş oldu. Bu model bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən əsaslı analiz edilərək öyrənilmiş, təcrübə əsaslarında uyğunlaşdırılaraq istifadə edilmişdir. Yapon modelinin formalaşması tarixi göstərir ki, hər hansı bir dövlətin post-müharibə dövründə modernləşməsi mürəkkəb prosesdir və özündə kompleks dəyişiklikləri ehtiva edir. Yapon modelinin başlıca xüsusiyyəti insan amilinin ön planda saxlanması, bütün mərhələlərdə sosial kapitalın üstünlüyü, fasiləsiz təhsillənmənin təmin edilməsi və innovasiyalara açıq olan sənayedə texnologiyanın yeniləşməsinin və transferinin reallaşdırılmasıdır. Məhz bu xüsusiyyət innovativ sosial iqtisadi inkişafın mənbəyi olmuş və yapon möcüzəsinin reallaşmasına təkan vermişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Kenichi Ohno. *The history of Japanese economic development. Origins of private dynamism and policy competence. New York, 2018, 219p.*
2. Kijuro Shidehara. *The reforms and postwar Japanese economic performance from 1946 to 1993 // "Let us create a world without war". Case Writing by the Japan International Cooperation Agency (JICA) and the International University of Japan (IUJ). Copyright © 2020 International University of Japan (25 p.)*
3. Hamada, Koichi; Kasuya, Munehisa (1992) : *The Reconstruction and Stabilization of the Postwar Japanese Economy: Possible Lessons for Eastern Europe?*, Center Discussion Paper, No. 672, Yale University, Economic Growth Center, New Haven, (p. 57 p.)
4. *TRADE CONFLICTS BETWEEN JAPAN AND THE UNITED STATES OVER MARKET ACCESS: THE CASE OF AUTOMOBILES AND AUTOMOTIVE PARTS.*// *Pacific Economic Papers*. No. 310 December 2000 <https://crawford.anu.edu.au/pdf/pep/pep-310.pdf>
5. C.Can Aktan ve İstiklal Y. Vural. *Rekabetin korunması ve desteklenmesi: rekabet politikası. // Fikri mülkiyyət ve rekabet hukuku dergisi. Cilt 4, Sayı*

4,2004, s.47

6. *Japan Economic transformation. <https://www.britannica.com/place/Japan/Economic-transformation>*

7. Shigeru T. Otsubo. *Post-war Development of war Development of the Japanese Economy the Japanese Economy — Development, Japanese // Asian Style Development. GSID, Nagoya University, 2007, 73 p.*

8. Сорокина В. С. *Инсценирование политической реальности // Полис. Политические исследования. 2019. № 6.*

9. Estévez-Abe, Margarita. 2008. *Welfare and Capitalism in Postwar Japan. Cambridge University Press. <http://www.tinyurl.com/koavegs>*

10. Shigeru T. Otsubo. *Post-war Development of the Japanese Economy // Asian Style Development. GSID, Nagoya University, 2007, 73 p.*

XÜLASƏ

İkinci Dünya müharibəsindən sonra həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar Yaponiyada sıçrayışlı inkişaf dövrünün əsasını qoydu. Yaponiya hökuməti və özəl sektorlar sıx əməkdaşlıq edərək, diqqəti ixracın təşviqinə və sənaye istehsalının artırılmasına yönəldilər. Bu strategiya sürətli sənaye artımına səbəb oldu və Yaponiyanı cəmi bir neçə onillik ərzində dünyanın aparıcı iqtisadiyyatlarından birinə çevirdi. Yapon möcüzəsi ölkənin sürətli inkişafını təmin etdi. Bu inkişaf əhalinin həssas təbəqələrinin sosial vəziyyətinin sabitləşdirilməsinə yönələn sənaye nizamının yaradılması məqsədilə dövlət sərmayələrinin kəndlərə yönəldilməsi ilə əlaqəlidir. Sonradan yapon möcüzəsi mərhələsi başa çatsa da, Yaponiya iqtisadiyyatında aparılan innovativ dəyişikliklər əhalinin rifah halının yüksəldilməsini nəzərdə tuturdu. Sosial-iqtisadi islahatlarla yanaşı Yaponiyada post-müharibə dövründə sosial və mədəni sahələrdə əsaslı islahatlar həyata keçirilməyə başlandı. Hökumət ölkədə demokratiyanın möhkəm bərqərar olması üçün sosial tədbirlər və Yaponiya iqtisadiyyatının sürətli inkişafına təkan verəcək insan kapitalı amilinə xüsusi diqqət yetirməyə başladı. Təhsilin genişlənməsi hesabına insan kapitalının toplanması iqtisadi artımın mühüm amilinə çevrildi.

Açar sözlər: *postmüharibə, inkişaf, yapon möcüzəsi, modernləşmə, Yaponiya.*

Zumrud HUSEYNOVA

Doctoral student

ANAS, Institute of Philosophy and Sociology

CHARACTERISTICS OF JAPAN'S POST-WAR "LEAP DEVELOPMENT"

Summary

Socio-economic reforms implemented after the Second World War laid the foundation for a period of breakthrough development in Japan. The Japanese government and private sectors worked closely together to focus on promoting exports and increasing industrial production. This strategy led to rapid industrial growth and made Japan one of the world's leading economies in just a few decades. The Japanese miracle ensured the rapid development of the country. This development is related to the direction of state investments to the villages in order to create an industrial order aimed at stabilizing the social situation of vulnerable sections of the population. Although the stage of the Japanese miracle ended later, the innovative changes in the Japanese economy meant improving the welfare of the population. In addition to social and economic reforms, fundamental reforms in the social and cultural fields began to be implemented in Japan during the post-war period. The government began to pay special attention to the social measures for the firm establishment of democracy in the country and the human capital factor that will stimulate the rapid development of the Japanese economy. The accumulation of human capital through the expansion of education has become an important factor of economic growth.

Keywords: *postwar, development, japanese miracle, modernization, Japan.*

ЗУМРУД ГУСЕЙНОВА

Докторант

НАНА, Институт Философии и Социологии

ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЛЕВОЕННОГО «СКАЧОЧНОГО РАЗВИТИЯ» ЯПОНИИ

Резюме

Социально-экономические реформы, осуществленные после Второй мировой войны, заложили основу периода прорывного развития Японии. Правительство Японии и частный сектор тесно сотрудничали, чтобы сосредоточиться на продвижении экспорта и увеличении промышленного производства. Эта стратегия привела к быстро-

му промышленному росту и всего за несколько десятилетий сделала Японию одной из ведущих экономик мира. Японское чудо обеспечило быстрое развитие страны. Данное развитие связано с направлением государственных инвестиций в села с целью создания индустриального порядка, направленного на стабилизацию социального положения уязвимых слоев населения. Хотя этап японского чуда позже завершился, инновационные изменения в японской экономике означали повышение благосостояния населения. Помимо социальных и экономических реформ, в послевоенный период в Японии начали осуществляться фундаментальные реформы в социальной и культурной областях. Правительство стало уделять особое внимание социальным мерам по прочному установлению демократии в стране и фактору человеческого капитала, который будет стимулировать быстрое развитие японской экономики. фактор экономического роста.

Ключевые слова: *послевоенное время, развитие, японское чудо, модернизация, Япония.*